

Народження злочину з духу націоналізму – інтерв'ю з священником професором Юзефом Марецьким

Інтерв'ю з о. проф. Юзефом Марецьким, завідувачем кафедри допоміжних історичних дисциплін та археології Папського Університету Івана-Павла II в Кракові та члена Колегії Інституту національної пам'яті.

– Говоримо: Волинський Злочин, але за цією назвою криється значно більше злочинів, вчинених у різний час і не лише на Волині...

– Назва Волинський Злочин не відповідає масштабу, території та часу тривання етнічних чисток поляків, які під час Другої світової війни та після неї здійснювали українські націоналісти. Це геноцид, який тривав кілька років, і охопив території від Волині і Полісся аж до Любеліщини, Перемиських земель та Жешува, котрі українці вважали своїми етнічними землями. Скрізь на перелічених землях здійснювалося винищення поляків та знищення їх майна за наказом бандерівської частини Організації Українських Націоналістів (ОУН-Б) підрозділами Української Повстанської Армії (УПА), підтримуване цивільним населенням – українською «черню», якою керувала ненависть до «ляхів» та жадоба грабунку.

– Також йде мова про Волинський злочин у вузькому значенні, обмежуючи його територією Волині і періодом з лютого 1943 по лютий 1944 року. Тоді на Волині було вбито від 40 до 60 тисяч поляків і стерто з лиця землі понад 1000 польських поселень.

– На Волині існували сприятливі умови для таких злочинів. Після Першої світової війни ця територія, яка перебувала під російською окупацією, була дуже знищеною. Її великі ділянки заселялися польськими та українськими колоністами. Поляки вирізнялися господарністю, високим рівнем агрономічної культури та освіченості. Саме їх найчастіше набирали на посади місцевих урядовців та вчителів. Це викликало, схоже як і у випадку з євреями, заздрість українців, котрі були цивілізаційно менш розвинутими та біднішими. Саме тому, коли на Волині розпочалися акції з ліквідації польських поселень, ОУН-УПА легко залучила місцеву «чернь» до участі в чистках - заздрість, яка наростала роками значно спростила це завдання.

– Антипольські чистки на Волині розпочалися у лютому 1943 року.

– Вбивства поляків у менших масштабах відбувалися з вересня 1943 року, а вже у квітні 1941 року, ще перед початком радянсько-німецької війни, ОУН-Б пропагувала гасло «Україна для українців». У їхній відозві йшлося про те, що ті, хто не є українцями не мають права жити в українській державі, хоча такої держави і не існувало. В половині лютого 1943 року відбулася конференція ОУН-Б, під час якої було прийнято рішення про формування партизанських загонів, які б воювали не лише з німцями, а також здійснювали етнічні чистки поляків. І такі

чистки на Волині розпочалися уже в лютому. В червні 1943 року ОУН-Б видає директиву про ліквідацію польського чоловічого населення віком від 16 до 60 років. Одночасно відбувається мобілізація підрозділів УПА і «черні». На відміну від території, яка раніше знаходилася під австрійською окупацією і де поляків намагалися позбутися, закликаючи до втечі, на Волині етнічні чистки розпочалися без попередження. І незважаючи на те, що директива ОУН-Б стосувалася лише ліквідації чоловіків, насправді вбивали усіх, кому не вдалося бодай десь сховатися, чи кудись утекти.

- Оскільки в офіційному наказі йшлося про ліквідацію чоловіків, чи вбивства людей похилого віку, дітей та жінок мали самовільний характер?

- Сьогодні складно це однозначно стверджувати. Не збереглося письмових наказів. Варто пам'ятати, що УПА діяло в Україні до 1957 року. Частина документів було знищено, частина потрапила до рук НКВД і вони теж є для нас недоступними. Українські історики стверджують, що це була польсько-українська війна, а не геноцид. Але факти заперечують це. Винищення поляків на Волині супроводжувалося знищенням усього, що було з ними пов'язано – спалювалися народні доми, костели, плєбанії, двори, доми, виробництва. Таке поєднання винищення з систематичною ліквідацією усіх слідів матеріальної культури є типовим для етнічних чисток. Злочинці знищували все, що свідчило про польську присутність. Саме звідси їхня ненависть до Римо-католицької Церкви.

- Чи відомо про якісь інструкції чи накази, які б стосувалися тих подій?

- Збереглися донесення про те, що було спалено костел або костели. Це означає, що виконувався наказ, навіть якщо він і був усним. Також існують покази свідків, колишніх членів УПА, отримані після війни під час їх допитів НКВД, а також певна інформація, збережена в українській еміграції, в якій йдеться про накази щодо вбивств і знищення. Проте більшість вбивств, швидше за все, здійснювалися без наказів, особливо, якщо йдеться про злочини, вчинені цивільними особами, для яких очевидним було те, що «лях» є смертельним ворогом, а його вбивство – це не гріх. Якщо на вічах, які проводили активісти ОУН говорилося про те, що «поляків потрібно вирвати, як бур'яни», то в подальшому будь-які накази були зайвими. Агітовані знали, що повинні відплатити «ляхам» за «муки українського народу». А якщо відплатити за муки, то лише муками. У 90-их роках я збирав спогади українців, які під час війни перейшли на бік поляків. Їх не було багато і переважно вони походили з мішаних сімей, або не могли винести того, що їм наказували вбивати близьких. Вони описували настрої, які у той час панували у підрозділах УПА.

- Ви говорите про значення пропаганди в підбуренні до здійснення злочинів проти поляків. На якій ідеології базувалася ця пропаганда?

- На цю тему можна дуже багато говорити. Проте почну з екскурсу в історію. Юрій Шухевич, син Романа Шухевича, провідника УПА, якого в сучасній Україні трактують як національного героя повторює гасло: «Знай ляше, що по Сян – то наше». Інші додають, що території довкола Кросна, Ясла, Горліц, Дуклі є українськими етнічними землями. Кілька років тому я був у

Львівському архіві, де мене запитали про особисті дані. Вказую прізвище Марецькі, а пані записує – «Марецький» з м'яким знаком. Я відповідаю, що це польське прізвище, а вона мені на те: «Я краще знаю, як писати». І питається про місце народження. Відповідаю: «Кросно». А вона до мене: «То пан є українцем. Навіщо хочете, щоб я писала прізвище польською?». Відповідаю, що я поляк, а не українець. «Але ви народилися в Кросно, тобто в Україні». І по розмові. Я чув про кілька схожих історій, які також відбувалися у Львові. Серед тамтешньої інтелігенції не бракує людей з такою ментальністю...

– Це правда. Але, повертаючись до попереднього запитання – генезу злочинної бандерівської пропаганди ОУН-УПА слід шукати в діяльності двох передвоєнних ідеологів – Дмитра Донцова та Євгена Коновальця, які доручили Степанові Ленкавському, вчителю за професією, написати «Десять заповідей українського націоналіста». Знайдемо у них, зокрема, такі накази: «Пімсти смерть Великих Лицарів! Не завагаєшся виконати найбільшого злочину, якщо цього вимагатиме добро справи. Ненавистю і помстою прийматимеш ворогів Твоєї Нації. Змагатимеш до посилення сили, слави, багатства й простору Української Держави, навіть шляхом поневолення чужинців». У 30-их роках цей декалог було дещо змінено: «підступом» замінено на «безоглядною боротьбою», «найбільші злочини» - «найнебезпечніший чин», а з наказу «посилення [...] простору Української Держави» щезла згадка про «поневолення чужинців». Донцов у 1926 році написав книжку під заголовком «Націоналізм», глорифікуючи у ній створення держави «волею нації», а також насильство як «силу націоналізму» Цю силу потрібно розбудити в народі, бо лише завдяки їй він може визволитися. Відсутні загальноприйняті моральні засади. Моральність виникає з сили нації. Вживають найсильніші...

– Такі погляди Донцова істотно впливають на ідеологію ОУН в 30-их роках ХХ століття.

– Ця ідеологія і надалі продовжує жити. Кілька років тому я був на віче у Львові біля старовинного костелу св.Анни, під час якого один із греко-католицьких священиків у проповіді говорив: «Ніщо не може зупинити нас під час розбудови Української держави, не можемо відступати, коли будуть падати хрести і пересуватимуться кордони. Не може бути у Львові польської мови. Не можна встановлювати хрести на могилах тих, хто вбивав наших побратимів з УПА». Йшлося про польські могили. Я був там разом з моїм товаришем українцем, отцем-василянцем, і він сказав до мене: «пішли, бо я більше не можу цього слухати». Я тремтів зі страху. Це було пряме повернення до ідеології українського націоналізму.

– Що надало українському націоналізму ХХ-го століття таких радикальних ознак?

– Величезне значення мало незреалізоване прагнення створити власну державу. На відміну від поляків українцям не вдалося цього здійснити після Першої світової війни. Звідси почуття фрустрації і прагнення до катаклізму, який створив би можливість здобути українську державу. Такою можливістю українці вважали напад Гітлера на Польщу. Коли словацька армія 1 вересня 1939 з півдня вторглася в Польщу, у її складі був український легіон. В 1939 році в рамках німецьких частин діяли українські підрозділи. Створений з українців німецький

батальйон «Нахтігаль» під керівництвом Романа Шухевича у червні 1941 року ввійшов до Львова. Згодом було створено 14 дивізію СС «Галичина», на рахунку якої було багато військових злочинів, зокрема такий як паціфікація в Гуті Пеняцькій...

...де знаходилися тоді поляки, яким вдалося втекти з Волині. В календарі Волинського злочину особливе значення має неділя 11 липня 1943 року. Чому?

- Ви запитували, чи були накази? Ніщо не свідчить про їх наявність краще, ніж Кривава неділя, під час якої було здійснено напади на 99 польських місцевостей. Цьому передувало нарощення сил УПА і «черні». Переважна більшість ударів відбулася у час, коли поляки пішли на недільну святу месу. У момент абсолютної беззахисності жертв, порушуючи принципи непорушності храмів. Така операція

повинна була бути спланована на високому рівні і добре скоординована. Кожна місцевість була оточена, після чого нападники стискали коло, рухаючись у напрямку до центральної точки, якою зазвичай був костел. Підпали, розстріли з кулеметів людей, які вбігали з храму, добивання поранених, грабунок. Серед захоплених ширилися хаос і паніка, вони не сподівалися таких дій з боку сусідів. Нікому не могло прийти в голову, що син з мішаної сім'ї, українець по-батькові, вирішить вбити власну сестру чи матір.

- Були такі випадки?

- Були. Проклятий лях матері польки. Це відбувалося так: командир підрозділу УПА сказав такому хлопцеві: «В твоїх жилах тече половина польської крові, або загинеш сам, або вб'єш матір і сестру». А коли той відмовився, то на очах решти його було зарубано сокирою. Я розмовляв про цей випадок у 90-их роках з двома особами, які втекли з УПА в польську самооборону в Острозі. Вони розповіли мені про деталі.

- Цей напад на людей під час святої меси був продиктований виключно бажанням несподівано заскочити жертву в момент, коли вона не може чинити спротиву?

- Напевно йшлося про несподіваний напад, але зі способу дій УПА можна робити інакші висновки. Кривава неділя продовжувалася і в наступні місяці. Лише за один місяць було зрівняно із землею понад 3000 поселень. Під час таких нападів завжди спалювали костел і плебанію. І мало того, що священика вбивали у вітварі, або викидали, у багатьох місцевостях доходило до осквернення святої євхаристії, змішуючи її з кров'ю вбитих. Гірше того, відбувалася страшна для церковного права річ – перервані меси залишалися недослуженими, хоча грошові пожертви на церковні потреби і були зібрані. Саме тому, кілька років тому єпископ луцької дієцезії Маркіян Трофим'як проголосив другу неділю липня «чорною неділею» і звернувся з проханням відправляти у цей день поминальні літургії на честь тих перерваних волинських мес.

- Наскільки знаковою була участь православного та греко-католицького духовенства у тих нападах? Відомі історії про освячення ними зброї для вбивств.

- У період різанини поляків на Волині існувало лише кілька десятків греко-католицьких парафій. Переважна більшість парафій були православними. Мої товариші, українські історики, підрахували, що лише 25% духовенства піддалися шовіністичним настроям і підтримували чистки та навіть брали у них участь в якості капеланів УПА. Велика група православних священиків була сильно залякана. Якщо котрийсь з них виступав проти злочинів, його вбивали. Так само чинили зі священиками, котрі переховували римо-католицьких священиків, про що ставало відомо українцям. Проте, серед українського православного духовенства також була і група, котра хотіла будувати українську державу на трупах євреїв та поляків...

- Голокост на Україні відбувся раніше за масові вбивства волинських поляків. Причому він здійснювався за масової участі українців. Чи розмах Волинського злочину і ступінь його жорстокості та нахабності були пов'язані з участю українців в геноциді євреїв?

- Напевно перша подія мала значний вплив на другу. Німці залучили до ліквідації євреїв величезну кількість українців: СС «Галичина», різноманітні поліцейські формування, «чернь». Недавно віддав у друк публікації з історіями мешканців Язлівця, які пам'ятають прізвища українських поліцаїв, котрі вихвалялися тим, що вбивали євреїв. Як сказала одна єврейська жінка: «Закваску робили з нас, але замісили той хліб вами – поляками». А той страшний заміс українці зробили також і з циганами, про що мало хто пам'ятає.

- Нам відомо про політичні цілі та людські мотиви етнічних чисток, які стосувалися поляків. Але чим можна пояснити садизм і тортури під час вбивств: жертвам виколювали очі, їх четвертували, поливали окропом...

- Чим це пояснити? Частина відповідей міститься в «декалозі» Ленкавського, який закликає «до помсти за смерть Великих Лицарів». «Лях» в очах українського націоналіста – це виродок і кровопивець. Провідники УПА знали, що якщо поляки з Волині побачать жорстокі вбивства своїх земляків, то втечуть, охоплені жахом. Але існує також мотив помсти – за усі страшні речі, вчинені начеб-то «ляхами» супроти українців у минулому, вони повинні бути покарані у страшний спосіб. Сьогодні українці заперечують це, проте існують беззаперечні докази, як наприклад, у випадку сестер-непокалянок з Язлівця, де у похованні була знайдена лише половина тіла черниці, від іншої жертви залишилася лише нога.

- Простого вбивства було замало.

- Замало. За кривди, завдані українцям «ляхи» повинні були зазнати страшних мук. Звідси – тортури і зволікання з добиванням поранених. Але повинно було бути ще щось. Щось страшне вселилося у цих людей. Більшість з них до війни не поводитися б так навіть із тваринами, призначеними на забій.

- Одного разу Ви висловили припущення, що це могло бути колективне безумство і фанатизм...

- Так, я використав таке формулювання під час однієї конференції, що потім підступно було

використано проти мене. На іншій конференції піднявся один із захисників українців і сказав, що один із священників, після чого назвав моє ім'я, говорить про те, що українці начеб-то були одержимі фанатизмом, одержимим був Архієпископ Шептицький тощо. На що я відповів лише те, що не можна виключати, що в спільноті, яка занурилася в жорстокість і насильство, могло доходити до колективного фанатизму.

- Чи під час Голокосту на Україні відбувалися такі самі речі?

- До євреїв ставилися по-варварськи, але виконавці зосереджувалися на результативних масових вбивствах, як того вимагали німці. Існували й інші відмінності. Єврейські будинки не спалювали, оскільки після вбивств «чернь» хотіла їх привласнити, а польські оселі зрівнювали із землею.

- Давайте тепер порозмовляємо про польську самооборону та відплатні акції на Волині. Чому поляки стали на свій захист так пізно?

- У 1943 році польська спільнота на Волині налічувала невелику кількість молодих чоловіків та чоловіків у розквіті сил. Також не було там великої кількості інтелігенції. Починаючи з 1939 року багато з них було заарештовано, депортовано, а частина втекла зі страху перед радянською владою. На відміну від Генерал-губернаторства, польський партизанський рух на Волині був розвинутий значно слабше. Польська спільнота в переважній більшості складалася з жінок, дітей та людей похилого віку. Апогей Волинського злочину влітку 1943 року заскочив їх зненацька. Ситуація почала змінюватися лише за декілька місяців. Десять залишився відставний солдат, підофіцер, якийсь поліціант. Хтось мав сховану зброю або гранати, у когось була мисливська зброя, а вили і коси були в кожному господарстві. Угорці, які служили і німецькій армії, іноді продавали полякам зброю та амуніцію. І виявляється, що коли восени 1943 року в польське поселення входить впевнений у своїй безкарності український підрозділ, його несподівано зустрічають пострілами. Частина українців падає. Решта втікає. Полякам це додає впевненості. Вони виставляють чатових, організують систему попередження, скупчуються в містечках. Наприклад, в Острозі з'являється 7 тисяч осіб, які укріплюються в монастирі та гімназії і вступають у боротьбу. Наступає переломний момент щодо українських нападів, оскільки нападники не сподівалися такої кількості зростання жертв зі свого боку.

- А як виглядали відплатні акції? Хто їх здійснював?

- Було два типи таких акцій. Перший полягав у тому, що люди, родини яких було убито перед цим, йшли вбивати українців будь-яким чином. Відплата. Сліпа помста. Мстилися також українським селам, мешканці яких раніше убивали сусідні польські села. А також організувалися більш запобіжні, ніж відплатні акції. Коли розвідка доносила, що в якомусь з українських сіл збирається УПА і «чернь», то здійснювався напад на випередження. Саме такий характер мали, наприклад акції підрозділу капітана Коханьського «Бомби» з 27 Волинської Дивізії Піхоти АК.

- Найчастіше подається інформація про те, що загалом під час відплатних акцій загинуло від

2 до 3 тисяч українців.

- Не більше ніж 3 тисячі, при чому самі українці до жертв польських відплатних акцій враховують також тих, хто загинув під час нападів на польські поселення.

- Яким було ставлення німецької окупаційної влади до знищення поляків?

- Прихильним. Українські націоналісти співпрацювали з ними, хоча через деякий час і почали створювати їм загрозу. Німці надавали перевагу, щоб УПА краще займалася вбивствами поляків, аніж воювала з окупаційними силами.

- Чи здійснювалися спроби оцінити число українців, які на Волині рятували польських сусідів від смерті, попереджували та переховували їх?

- Такі спроби робилися, але це дуже складно. Слід пам'ятати, що від рук НКВД та Радянської армії на території на захід від Збруча після визволення від німців могли зникнути або загинути від 50 до 70 тисяч українців. Частина з них було вбито, частину депортовано, інші втекли та емігрували. Відсутні свідки та документи. Доктор Леон Попек та інші намагалися порахувати «українських праведників». За їх оцінками йдеться про кілька тисяч сімей, які чинили спротив проти вбивств поляків.

- Як ви оцінюєте нинішню історичну політику влади III Речі Посполитої щодо волинського питання та запропонований сценарій польсько-українського примирення?

- До недавнього часу тема Волині нами свідомо маргіналізувалася, во ім'я політичної коректності та кращої співпраці з Україною. Польща здійснювала слабку історичну політику, проте, такий стан речей, на щастя, починає змінюватися. Історична політика наших сусідів, особливо та, яка реалізовується на Західній Україні, просякнута націоналізмом. Українці завжди говорять: звичайно, ми хочемо спілкуватися, хочемо зустрічатися, організовувати спільні наукові форуми. А коли нарешті ці форуми збираються, то українська сторона розповідає про те, що на її думку, на Волині відбувалася польсько-українська війна; а на війні, як на війні - загинуло багато поляків та багато українців. А до війни дійшло через те, що поляки століттями кривдили українців, здійснювали щодо них етнічні чистки, поки нарешті не дійшло до акції «Вісла». Отже, про ніякий геноцид не може йтися. Примиренню також не сприяє героїзація військових злочинців, культ Бандери, постійне нагадування, що «по Сян то наше».

- Така ситуація не обіцяє поступу в напрямку до справжнього примирення. Чи можна це виправити якимсь чином?

- Я постійно обертаюся в польському кресовому середовищі і часто буваю в Україні. Поляки хочуть лише очистити правду від наклепу, належним чином поховати предків, увіковічити місця, де вони жили та загинули. Вони не шукають помсти. Сьогоднішні церковні, державні, суспільні еліти з обох боків повинні знайти істину і спокійно спільно порахувати кількість жертв не для того, щоб розплачуватися за кривди. Якщо маємо українські жертви в Польщі -

дозволямо їх вшанувати, Якщо маємо польські жертви в Україні – збудуймо їм пам'ятники. Ми повинні продовжувати про це говорити, навіть якщо раніше результат нас розчаровував.

- Ми не переконаємо більшу частину української еліти відмовитися від культу Бандери.

- Ми ні. Українці, лише якщо вони самі цього захочуть, знайдуть для себе інших національних героїв, ніж Бандера чи Шухевич. Вони мусять дійти до того. А ми, говорячи «ми», я маю також на увазі Інститут національної пам'яті – маємо своє завдання, передусім просвітницьке, і передусім – молодого покоління. Ми повинні здійснювати дослідження, популяризувати знання про геноцид на Волині і в Східній Малопольщі, вшановувати пам'ять жертв та місця подій, які так довго були приречені на забуття.

Розмовляв Доброслав Родзевіч



Фотогалерея

